

İRAN COĞRAFYASINDAN DÖRT TÜRK ÂŞIĞI

Dr. Ali KAFKASYALI

Yıllardan beridir İran Türklerinin folkloru, edebiyatı ve âşıklık geleneği üzerine araştırma yapmaktayım. Bu sebeple bir çok defa İran'a gittim. Her gidişimde bir çok değerli sanatçı, edebiyatçı ve ilim adamı ile görüşme, tanışma imkânı buldum. Bunların hayat hikâyelerine ve eserlerine müellifi olduğum "İran Türk Edebiyatı Antolojisi" adlı altı ciltlik kitapta yer verdim. Ancak birçok sanat, kültür ve ilim adamına ulaşamadım. Bahsini ettiğim kitabın yayımlandığı tarih olan 2002 yılından sonra yine İran'a gittim, yine bir çok şair, yazar ve sanatçıyla tanıştım. Vaktiyle kitapta yer veremediğim bu değerli şahsiyetleri fırsat buldukça size tanıtmaya çalışacağım. İlk önce Tebriz'den Âşık Gafar İbrahimî, Zencan Hürremdere'den Âşık Gülab Davudbegî, Sulduz Nağadey'den Âşık Mehmet Ali Mahmudî ve Urmıye'den Âşık Menef Renciberî'yi tanıtmayı plânladım.

1. ÂŞIK GAFAR İBRAHİMÎ

Gafar İbrahimî 1954 yılında İran Azerbaycanının Karadağ bölgesinin Keleyber şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimini Keleyber medreselerinde tamamlamıştır. Tarihî bir Türk şehri olan Keleyber'in halkının tamamen Azerbaycan Türkü olması, bütün bu muhitte Türk töre ve geleneklerinin hakim olması bilhassa Türk âşıklık geleneğinin canlı bir şekilde yaşaması ve İbrahimî ailesinin öteden beri âşıklarla ilgili olması Gafar İbrahimî'nin çocuk yaşlarda âşıklık geleneğine, saza, söze ilgi duymasına sebep olmuştur.

Gençlik yıllarında Keleyber ve Tebriz'in ünlü âşıklarından ders almıştır. Tebrizli dostlarının aydın çevrelerin daveti üzerine ailece Tebriz'e yerleşmiştir. Dördü kız dokuz çocuğu vardır. Eşi de dahil bütün çocukları âşıklık geleneği ile yakından ilgilidirler. Oğlu Hüccet İbrahimî, saz çalma, şiir okuma ve felsefî yaklaşım olarak Ozan Ârif, Âşık Sefâî tarzını benimsemiştir. Çok güçlü bir ozandır.

Üstat Gafar İbrahimî'nin "Él ¼ oşmaları" adlı bir şiir kitabı yayımlanmıştır. Âşık şiirinin hemen her türünde eser vermiştir. Sesinin güzelliği, saygın kişiliği ve âşıklık geleneğini çok iyi bilmesi ile haklı bir üne ulaşmıştır. Yetmişden fazla saz havası ile elliye yakın halk hikâyesi bilmektedir.

Başta kendi çocukları olmak üzere birçok âşık yetiştirmiştir. Düğün derneklerde genellikle "üçlük" dedikleri balaban ve gaval (tef) eşliğinde çalıp okumaktadır.

Değişik tarihlerde Tebriz'e gittiğimde kendisini üç defa dinleme fırsatı buldum. Saz çalma yeteneği, hikâye anlatma ve türkü okuma mahareti ve sergilediği dolgun, doygun, olgun tavır ve üslûbu ile Türk Dünyası'nın en ünlü üstatlarından biri olduğu ilk bakışta anlaşılıyor.

Âşık Gafar İbrahimî'nin şiirlerinden örnekler:¹

VETEN

Mügeddesdir daşın torpağın veten,
Ezelden biz seni ana sanarığ.
Yolunda géyerik döyüş paltarın²,
Lâzım gelse, sene candan yanarığ.

Eyilmez dumana bizim yérde yaz,
Çünkü ölkemizde vardır télli saz.
Âşığ çalar onu o {uyar avaz,
Gulağ vérib ona bir bir anarığ.

"Gafar" déyer gel bir olağ ölkede,
Yaşamayağ hesret ile bekle de,
Türk oğluyug uduzmarığ gel géde³,
Harda olsağ⁴ kökümüzü anarığ.

¹ Âşığ Gafar İbrahimî, Él Goşmaları, Tebriz, 1373 (1994).

² Döyüş patları: Savaş elbisesi.

³ Uduzmarığ gel géde: Gelip gidenlere, sık sık değişen yönetimlere aldanmayız.

SAZ (Divanî)

Gel men alım sinem üste, éyle derde çâre saz,
 Ürek sözün söyleyirem, sen yétir dildâre saz.
 Géce gündüz hesretinden gan ağlayar gözlerim,
 Gemli gönül feğan éyler, söyle sen gem{are⁵ saz.

Her meclisde şirin danış, sen merd oğlu merd ile,
 İsteyirem nâmerdlerin canı dolsun derd ile,
 Gezib dolan él obanı, her ölkede yâr dile,
 Faş éyleme gizli sözü her yéten eğyâre saz.

Men “Gafar”am, sinem daşır, sélden daşan çay kimi,
 Keşt éyleyib⁶ dolanaram herifsiz alay kimi,
 Ezelinden sen menimsen Hağ yaradan pay kimi,
 Êşğ elinden sinem oldu görürsen sed pâre⁷ saz?

DODA⁴ DEYMEZ

Él âşığı sinen üste al sazı,
 Goy sesine oğlan gele, gız gele.
 Hayla şirin şirin éle dé sözü
 Könül daşa, séller a{a, yaz gele.

Yaz ayları çaylar dağa ses salar,
 Kéçen géder, yéne intizâr galar,
 Açılar gül, çiçek, nergiz, laleler,
 İstekli yâr dilde şirin söz gele.

“Gafar” déyer yâr elinde saz danış,
 Ürek sözün nazlı yâra yaz, danış,
 Sen doğru ol, ilğarında düz danış,
 Yada salar éller seni téz gele.

2. ÂŞIK GÜLAB ALİ DAVUDBEGİ (Davudî)

Gülab Ali Davudbegi, 1941 yılında Zencan şehrinin Hürremdere ilçesinin Erhan kentinde dünyaya gelmiştir.

Baba ve anne tarafından Türk âşıklık geleneğini seven ve büyük üstatlar çıkaran bir ailedendir.

Çocuk yaşlarında âşıklığa karşı ilgi duymuştur. Bir taraftan medreseye devam ederken bir taraftan da muhitte bulunan âşık ocaklarının müdavimi olmuştur. Medrese tahsilini bitirdikten sonra tamamen âşıklığa yönelmiştir. Sesinin güzelliği ve iyi saz çalmasıyla kısa sürede ün yapmıştır.

“Davudî” mahlasını kullanmaktadır.

İran Türk âşıkları arasında Türk Âşıklık geleneğini en iyi bilen üstat âşıklardandır. Zencan Bölgesi âşıklarının başkanı durumundadır. Oğlu Âşık İltifat muhitin en ünlü ses ve saz sanatçılarından.

⁴ Harda olsağ: Nerede olsak.

⁵ Gem{ar: Dert ortağı, hemdert.

⁶ Keşt éylemek: Dönmek.

⁷ Sed pâre: Yüz parça.

Âşık Gülab Davudbegî, yaşadığı âşık muhiti, yani Zencan Âşık Muhiti'nin özelliği olarak programlarını üçlük şeklinde yapmaktadır. Kendisinden başka bir balabancî, bir de kavalcî (tefçî) ile birlikte çalıp söylemektedir. Zaman zaman iki âşık, iki balabancî ve iki kavalcî şeklinde de meydan almaktadırlar. Düğünlerde genellikle çalgıcılık görevi de bunlara kaldığından tek sazla toyun/düğünün bütün sürecini yürütmek zor olacağından bu us^le baş vurmaktadırlar.

Davutbegî, düğün derneklerin yanında resmî toplantılarda, televizyon ve radyolarda da program yapmaktadır. Radyo, televizyon programlarında ve Türk muhitlerinde yürüttüğü düğünlerde Türkçe konuşup, Türkçe okuyor. Bununla birlikte Fars, Gilek, Kürt muhitlerinde talep olduğunda Farsça, Gilekçe ve Kürtçe türküler de okuyor.

Âşık Gülab Ali Davudbegî'nin kendi sesinden kaydettiğim şiirlerinden birkaçı:

URBAN

Telli saz elimde gezdim her yanı,
Gurdum meclislerde, şadlığ dövranı.
Gördüm ölkelerde her bir insanı,
Ya½çıynan yamanı bilene ğurban.

Gözümün ışığı élimdi benim,
Élime can diyen dilimdi benim,
Dostların yerleri yérimdi benim,
Herkesin öz yérin bilene Ğurban.

Bir erzim var ğardaşlara bacıya,
Şirince ağzımız dönmesin acıya,
Her kimse alça½dan çı½sa ucuya,
Ucadan alçağı görene ğurban.

Âşığ Gülab, senin ne meram varın,
Élin ½oş günüdü fikrin ½eyâlin,
Ğonşular tamam cahı calalın,
Onu ½oş gözünen görene ğurban.

SAZ

Âşıĝlıĝ eşĝine men düşen zaman,
Gördüm él nişâni télli saz imiş.
Él sazı görende ½oş olur inan,
Çün éli sa½lıyan télli saz imiş.
(Çün dili sa½layan télli saz imiş.)

Her va½t télli sazı allam elime,
Ğoymaram ĝem güsse gele élime,
Şadlığ yaradaram, güzel élime,
Her ĝem günde ĝem½ar télli saz imiş.

Gezmişem ölkeni nişan be nişan,
Âşığ toya geler keserler ğurban,
Éller hörmet éder déyerler "ay can",
½oş gününde didâr télli saz imiş.

Kéçen âşıĝların sözü asarı,
Her simi dindirsen bir ½eber varı,
Léyli'ynen Mecnun'un bir yâdigârı,
Ürekler neĝmesi télli saz imiş.

Âşığ Gülab'am télli saz varım,
Eger gış sovuşsa gelen yaz varım,
Bir milyon dost olsa gene az varım,
Baharda bülbül tek télli saz imiş.

GERAYLI

Ay ârifler ya½cı olur cavanlıg,
Amma bir şartınan bilesen gedrin,
Cavannıg déyirem güllü yazımış,
Amma bu şartınan bilesen nedir?

Cavanlıg déyirem güllü bağ olar,
Golunun güdreti büyük dağ olar,
Yiyer içer dama½ları çağ olar,
Ağzının dadını bilesen nedir?

Eger dede nene olsa gabağda,
Kim olacağı o cavan tek damağda,
Dayanacağı her berkede dayağda,
Dede nene gedrin bilesen nedir?

Özün vermez dünyaların gemine,
Kim yétişer söhbetine demine,
Gelen olmaz yasarına yemine,
Élinin gedrini bilesen nedir?

Âşık Gülab'am sinnim yétib elliyem,
Adım âşığ él içinde belliyem,
Ağır ölkeliyem, ağır élliyem,
Sözümün giymetin bilesen nedir?

3. MUHAMMET ALİ MAHMUDÎ (Mehemmed Eli Mahmudî) (ÉL ÂŞIĞI)

Muhammet Ali 1957 yılında Urmiye Gölü yakınlarındaki Taligan kentinde dünyaya gelmiştir. Karapapak Türklerindedir. Altıncı sınıfa kadar Hasanlı Medresesinde öğrenim görmüştür. Çocuk yaşta yetim kalmış, annesi büyütmüş.

Ulu dedesi Âşık Mahmut, büyük babası Âşık Kurban Ali ve babası Namaz Ali ülkede tanınan büyük âşıklar imiş. Her ne kadar onları görmemişse de onların geride bıraktıkları manevî atmosferde büyümüştür. Sesinin güzelliği ile çevrede ün yapmış, askerlik dönüşünde ses sanatçısı olarak halk arasında yer almıştır. Birkaç yıldan sonra ise Sulduz/Karapapak bölgesinde, Karapapak Türklerinin musikî aletleri eşliğinde, yine bu muhitin Karapapak türkülerini ve oyun havalarını çalıp söylemeye, düğün derneklerde sahne almaya başlamıştır.

Birkaç yıl sonra İsmail Behramî'nin teşvik ve desteği ile âşıklığa yönelmiştir. Âşıklık geleneğini ve özelliklerini büyük Karapapak şairi İsmail Behramî'den öğrenmiştir.

Yetmiş iki âşık havası bilmektedir. Bütün bunları Âşık Behramî'den öğrenmiştir.

Halihazırda Sulduz bölgesinde, düğün derneklerde Türk Âşıklık geleneğini devam ettirmektedir.

Dört oğlu, üç kızı var.

Muhammet Ali Mahmudî'nin bir şiiri:

VÉRMEREM

Men âşîgem, sazın télin ta^{1/2}t-1 ^{1/2}ane vérmemem,
 Bülbülem bir şa^{1/2}e gülü, dağıstane vérmemem,
 Gétse hemdemim⁸ elimden, şéh^{1/2}e çekip sızlaram,
 Bir tar-1 muy-1 sazımı min cahana vérmemem.

Köçenlerden eşitmişem, tari^{1/2}lerden rişesin,
 Babalar bünyad éyleyib, olar çalıb tişesin.
 Andolsun o vicdanıma Sulduz'un bir kûşesin,
 Ol Düşenbe, Kabul, Bağdat, İrevan'a vérmemem.

Sulduz éli meskenimdi, Hazret Âdem bünyadım,
 Özüm Türkem, pirim Türkdü, Ğarapapa^{1/2} nijadım,
 Behramî'den ders almışam, ondan ucalmış adım,
 Onun bir tek kelmesini min rumana vérmemem.

Gene geldi bahar fesli, o^{1/2}ur bülbül, açdı gül,
 Ğarapapa^{1/2} cavanları, Azerbaycan, Erdebil,
 Anam mene layla déyib, mu^{1/2}teseri Türkü dil,
Mahmudî'yem öz dilimi min lisana vérmemem.

4. ÂŞIK MENEF RENCİBERÎ (Mahmudoğlu)

Menef Renciberî 1962 yılında Salmas'ın Verden köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Mahmut, annesinin adı Masume'dir. Beş yıllık ilk okulu doğduğu köyde, altı yıllık orta öğrenimini Salmas'ta tamamlamıştır. Şiirlerinde genellikle "Mahmudoğlu" mahlasını kullanmaktadır. Evli beş çocuğu vardır.

Âşık musikisine üstat âşıkların kasetlerini dinleyerek heveslenmiş, Tebrizli Hacı Ali'in yönlendirmesi ve ona saz alması ile bu yola koyulmuştur. Daha sonra ilk üstadı kabul ettiği Salmalı Âşık Mirza Ali'den âşıklık dersi almıştır. Aldığı dersleri yeterli görmeyerek Hoy'da Âşık Aslan'dan bir müddet ders almıştır. Bu derslerini de yeterli görmeyerek üstat Âşık Ferhat'ın devamcısı olan Âşık Derviş'ten hikâyeler ve destanlar öğrenmiştir.

İlk âşıklığa başladığından beri şiir yazmaktadır. Son on yıldır hikâye de tasnif etmektedir.

Birçok âşık yetiştirmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Âşık Mahbub Renciber (kerdeşi), Âşık Yahya, Âşık Nadir, Âşık Muhammet, Âşık Cebrail, Âşık Musa, Âşık Behrengî, Âşık Ali, Âşık Hüseyin (oğlu, 12 yaşıında).

Yetmişten fazla halk hikâyesi bilmektedir. Düğün derneklerde kendi şiirlerini, kendi hikâyelerini okuyup anlattığı gibi usta malı şiirler, türküler ve hikâyeler de okuyup anlatmaktadır.

Birisi Hoy'da, diğeri Salmas'da olmak üzere kendisinin yürüttüğü iki "âşıklar kahvesi" vardır.

Âşık Menef Renciberî Mahmudoğlu'nun kendi sesinden kaydettiğim üç şiiri:

BİLESEN

Her iş görsen⁹ sen sonunu fikréyle,
 Éle bir yol tut ki çatabilesen¹⁰.
 Lokma götürünce endaze götür,
 Boğazda kalmaya udablesen.

Derdin dé bilene goy ğanan göre
 Söz danışsan danış öz ğanan göre,

⁸ Hemdemim: Sazım.

⁹ Her iş görsen: Ne iş yapsan, hangi işte çalışsan.

¹⁰ Çatabilesen: Varablesin, ulaşablesin.

Eyağını uzat yorđanan göre,
Eşikte¹¹ ğalmaya yatabilesen.

Âşık gerek téz ğefletden uyana,
Élinin ar½asında dura dayana,
Élin ğızın bacı, gelinin ana,
Ğoca ağsaĞalın ata bilesen.

Mahmudođlu dosta men yadam déme,
Ya hayam, ya huyam feryâdam déme,
Nehenge¹² tor ğurub sayyadam déme,
Éle bir ov ovla tutabilesen.

GÖYÜL

Ah u zâr éyleyib düşme hevesten,
Sen déyen mehebbet bulunmaz göyül,
Abırdı, namusdu, ğeyretti heyat,
Bu dördü pulunan alınmaz göyül.

İstesen sevesen bir gözel canı,
Paltar metleb deyil aslını tanı,
A½darıb bulmasan babil olanı,
Ürek ğemlek olar, şâd olmaz göyül.

Dünya bir tebedir, ömür bir méşe,
Befası yo½du ½ana, şaha, dervişe,
Herkesnen de ğétme orta½lığ işe,
Ğün be ğün bulanar durulmaz göyül.

Mahmudoğlu bağrım başı düyünde,
Ğeni Mövlam dâda gelsin bu ğünde,
Herkesin imanı olsa yükünde,
Eyağı süratde burulmaz göyül.

GELİR

Kervan yolun şaşıranda,
İze ağlamağım gelir.
Doğru, yalan olan yérde,
Söze ağlamağım gelir.

Ğönçe güle cevanede,
Zahidlere méy½anede,
Éle eyri zamanede,
Düze ağlamağım gelir.

Derde düşüb sözü ğanan,
Yazığ olubdur inanan,
Nâmerd ocağında yanan,
Köze ağlamağım gelir.

¹¹ Éşikde: Dışarıda.

¹² Neheng: Büyük balık, balina.

Mahmudoğlu nedi çâre?
 Gönüller de olub ğare,
 Heder olub kéçen ömre,
 Teze ağlamağım gelir.

Âşık Gülab Ali Davudbegi'nin bu şiiri dergide yayımlanmadı.

Geraylı

Ay ârifler ya¹/₂cı olur cavanlığ,
 Amma bir şartınan bilesen ğedrin,
 Cavannığ déyirem güllü yazımış,
 Amma bu şartınan bilesen nedir?

Cavanlığ déyirem güllü bağ olar,
 Golunun güdreti böyük dağ olar,
 Yiyer içer dama¹/₂ları çağ olar,
 Ağzının dadını bilesen nedir?

Eger dede nene olsa ğabağda,
 Kim olacağ o cavan tek damağda,
 Dayanacağ her berkede dayağda,
 Dede nene ğedrin bilesen nedir?

Özün vermez dünyaların ğemine,
 Kim yétişer söhbetine demine,
 Gelen olmaz yasarına yemine,
 Élinin ğedrinini bilesen nedir?

Âşık Gülab'am sinnim yétib elliyem,
 Adım âşığ él içinde belliyem,
 Ağır ölkeliyem, ağır élliyem,
 Sözümün ğiyemetin bilesen nedir?